

ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ НАН УКРАЇНИ В ГАЛУЗІ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

(історичний аспект)

Наведено основні напрями науково-організаційної та наукової діяльності НАН України з проблеми збереження навколишнього середовища та сталого розвитку України, що здійснювались за роки незалежності держави в світлі рішень міжнародних форумів у 90-х роках ХХ та на початку ХХІ століть з даної проблеми.

Ця стаття є продовженням попереднього дослідження авторів, яке було присвячено аналізу основних напрямів науково-організаційної та наукової діяльності НАН України з вирішення міжdisciplinarної проблеми раціонального природокористування та збереження навколишнього середовища України за період з початку 70-х до початку 90-х років минулого століття („Наука та наукознавство», 2011, №3. – С. 59–73). У даному дослідженні аналізуються основні етапи діяльності НАН України з подальшої організації та поширення наукових досліджень із зазначеної проблеми в нових умовах, створених набуттям Україною незалежності в 1991 році, та з урахуванням рішень міжнародних форумів з даної проблеми, що відбулися в 90-х роках ХХ та на початку ХХІ століть.

Необхідно підкреслити, що після розпаду в 1991 році СРСР суттєво змінилися економічні й політичні умови існування України як самостійної держави. Економічна криза, в якій опинилась Україна, внесла свої корективи і в діяльність НАН України. Різке скорочення бюджетного фінансування, а також фінансових надходжень за рахунок госпдоговорів викликало суттєві зміни в організації і прове-

денні наукових досліджень установ НАН України. Скоротилися фундаментальні, прикладні й експериментальні дослідження з ряду пріоритетних наукових напрямів, змінилась їх спрямованість і значно погіршилось матеріально-технічне забезпечення. Наукова сфера опинилася на межі виживання. Вказане не могло не позначитися і на організації діяльності НАН України з вирішення міжdisciplinarної проблеми збереження навколишнього середовища, раціонального природокористування та сталого розвитку України.

Необхідно також зазначити, що на початку 90-х років минулого сторіччя, незважаючи на здійснювані державами світу природоохоронні заходи, людство стало свідком зростаючого з роками руйнування навколишнього середовища під впливом все більшого техногенного навантаження на всі складові біосфери.

Науковий аналіз причин глобальних та регіональних змін в природі, що вже відбулися (зокрема, таких як потепління клімату, виснаження озонового шару, деградація ґрунтового покриву і в цілому існуючих екосистем, значне скорочення біологічного різноманіття, значні втрати продуктивних земель і лісних ресурсів та

ряд інших), виявив їх тісний зв'язок з характером розвитку цивілізації, що здійснювався за рахунок інтенсивного використання обмежених природних ресурсів на основі застосування недосконалих технологій, а також на принципах необмежених можливостей біосфери до самовідновлення. У результаті прогресивна частка людства прийшла до висновку, що подальше збереження існуючого характеру соціально-економічного розвитку є згубним для нього. Тому необхідно терміново здійснити заходи щодо переходу на якісно нові принципи та підходи до вирішення актуальних глобальних проблем людства на основі концепції сталого розвитку, яка об'єднує такі три головні його складові: економічну, природоохоронну та соціальну.

Економічна складова цієї концепції передбачає перш за все оптимальне використання обмежених ресурсів нашої планети і застосування природо-, енерго- та матеріалозберігаючих технологій. Екологічна складова повина забезпечити цілісність як біологічних, так і фізичних природних систем, а також їх життєздатність. Від цього залежить глобальна стабільність всієї біосфери. Соціальна складова спрямована на розвиток людини, збереження стабільності суспільних та культурних систем, зменшення конфліктів у суспільстві. Тобто людина повинна стати не об'єктом, а суб'єктом розвитку. Зазначена концепція вперше була проголошена в доповіді Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку «Наше спільне майбутнє» [1].

Іншими словами, концепція сталого розвитку базується на фундаментальному положенні, що людина є невід'ємною складовою природи і її діяльність повинна здійснюватись в тісній гармонії з вимогами законів природи і бути підпорядкована цим законам. Тільки виходячи з цього, можна уникнути подальшої

деградації природного середовища і не порушувати функціонування механізмів, що відтворюють природні основи життя.

Зазначені основоположні принципи знайшли своє відображення і узагальнення на ряді міжнародних форумів, проведених в останньому десятиріччі минулого сторіччя та на початку ХХІ. Йдеться в першу чергу про Конференцію ООН з навколишнього середовища і розвитку у Ріо-де-Жанейро в червні 1992 року. Найвагоміший результат її діяльності – затвердження «Порядку денного на ХХІ століття» [2], який підписали представники 179 країн світу. У червні 1997 року відбулась ХІХ Спеціальна сесія Генеральної асамблеї ООН, на якій було проаналізовано хід виконання «Порядку денного на ХХІ століття» за п'ять років, що минули з часу його прийняття Конференцією ООН у Ріо-де-Жанейро. Сесія ООН підтвердила необхідність здійснення подальших заходів щодо досягнення цілей і завдань, сформульованих в документах Ріо, та наголосила на необхідності до десятиріччя Ріо (червень 2002 р.) в усіх країнах сформулювати та розробити **національні стратегії сталого розвитку** [3]. Новий імпульс роботі державних діячів та учених планети з вирішення актуальних проблем збереження навколишнього середовища та забезпечення сталого соціально-економічного розвитку всіх держав було надано Всесвітнім самітом зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі (26 серпня – 4 вересня 2002 року), який підтвердив свою прихильність до принципів Конференції ООН в Ріо-де-Жанейро, а також закликав до повного здійснення Програми дій з впровадження «Порядку денного на ХХІ століття» [4].

Керуючись рішеннями Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку (червень 1992 р.) [2], Президія НАН України в липні 1994 р. розглянула питання «Про Наукову раду НАН Укра-

їни з проблем біосфери» У прийнятій Постанові від 06.07.94 р. № 184 було підкреслено, що ці рішення мають важливе значення для України перш за все як методологічна основа для подальшого розвитку наукових досліджень, підвищення їх теоретичного рівня та практичної результативності. Вирішення зазначених завдань потребує об'єднання зусиль вчених практично всіх галузей знань, суттєвого посилення науково-методичного керівництва та координації досліджень. Враховуючи зазначене, Президія НАН України перейменувала Наукову раду НАН України з проблем біосфери в Наукову раду НАН України з проблем біосфери і сталого розвитку, затвердила її нову структуру та склад.

У березні 1995 р. на засіданні Президії НАН України розглянуто питання «Про наукові основи сталого розвитку регіону» та «Про проблеми лісу в контексті соціально-економічного розвитку України», а в травні – «Про еколого-економічні проблеми водозабезпечення народногосподарського комплексу України». Відповідними рішеннями Президія НАН України схвалила, зокрема, проекти Концепції соціально-економічного розвитку Українського Причорномор'я та Національної програми розширеного відтворення, охорони та раціонального використання лісових ресурсів України на 1996 – 2015 роки та основні напрями наукових досліджень в галузі еколого-економічної оптимізації водокористування в Україні.

У квітні 1996 р. на засіданні Президії НАН України було обговорено доповідь «Про розробку стратегії раціонального використання природних ресурсів і сталого еколого-економічного розвитку промислових регіонів». Постановою з цього питання затверджено основні напрями міждисциплінарних досліджень з обґрунтування комплексних показни-

ків оцінки техногенного навантаження на різні компоненти біосфери і вибору критеріїв оптимізації сталого еколого-економічного розвитку територій. Інституту проблем природокористування та екології НАН України доручалося у 3-місячний термін розробити і подати до Президії НАН України програму міждисциплінарних досліджень зі створення наукових основ вибору стратегії сталого еколого-економічного розвитку Придніпровського регіону.

26 червня 1996 р. Президія НАН України разом з колегією Держкоменергозбереження України розглянула питання «Про стан та перспективи енергозбереження в Україні та участь установ НАН України в його науково-технічному забезпеченні». Спільною постановою з цього питання схвалено проект договору про співробітництво між НАН України та Держкоменергозбереження України, визначено головні напрями цього співробітництва та доручено відповідним підрозділам розробити систему науково-технічного супроводу Комплексної державної програми з енергозбереження та її реалізації.

Крім того, в 1997 році за результатами досліджень Радою по вивченню продуктивних сил (РВПС) України НАН України підготовлено наукову доповідь «Україна: проблеми сталого розвитку» (Під ред. Б.М. Данилишина, Е.М. Лібанової. – Київ, РВПС України НАН України, 1997). У ній розглянуто сучасні тенденції забезпечення сталого розвитку України, методологічні й методичні підходи до розробки соціально-економічних основ сталого розвитку держави в нових умовах господарювання. У цьому ж році РВПС НАН України разом з фахівцями Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України було підготовлено і подано на розгляд Верховної Ради України проект Концепції сталого розвитку України. Однак Концепція мала ряд

недоліків і не була підтримана Комітетом Верховної Ради України з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, а також рядом учених НАН України.

Враховуючи актуальність цієї роботи для нашої держави, де вкрай деградовані природні ресурси, а ефективні та дійові механізми регулювання природних основ життя практично не функціонують (підтримуються природні основи соціально-економічного розвитку, погіршуються екологічні умови життєдіяльності людини та збереження біологічного різноманіття), на розширеному засіданні Президія НАН України за участю представників зацікавлених міністерств і відомств в квітні 1998 року розглянула питання «Про наукові основи сталого розвитку України» (з доповіддю виступили академіки НАН України П.Г. Костюк і В.П. Кухар) і прийняла відповідну постанову (Постанова Президії НАН України від 15.04.98 р. № 110 «Про наукові основи сталого розвитку України»). У ній, зокрема, підкреслювалось, що нашим ученим необхідно докорінно посилити роботу з розробки наукових основ і принципів комплексного системного моніторингу навколишнього середовища, визначення ступеня антропогенної ураженості екологічних систем та механізмів забезпечення природних основ життя. Було відзначено також необхідність подальшого об'єднання зусиль учених всіх галузей знань з метою поглибленої розбудови наукових досліджень щодо обґрунтованої інтеграції проблем навколишнього середовища та сталого соціально-економічного розвитку України, підвищення їх теоретичного рівня та практичної результативності. Особливу увагу при цьому слід звернути на наукове забезпечення розробки регіональних аспектів зазначеної проблеми, теоретичних основ та принципів реструктуризації економіки в контексті сталого

розвитку України, розбудови мережі біосферних резерватів тощо.

Цією постановою були затверджені пріоритетні напрями наукових досліджень щодо розробки наукових основ збереження навколишнього середовища і сталого розвитку України та впровадження їх результатів.

Забезпечення науково-методичного керівництва та координації наукових досліджень у межах затверджених пріоритетних напрямів було покладено на Наукову раду НАН України з проблем навколишнього середовища і сталого розвитку та відповідні відділення НАН України.

Необхідно підкреслити, що багатоплановість і складність зазначених проблем потребують насамперед системного і комплексного (міждисциплінарного) підходу до їх вирішення, інтеграції зусиль учених практично всіх галузей знань: біологів, зоологів, гідробіологів, хіміків, геологів, фізиків, матеріалознавців, механіків, математиків, медиків, географів, економістів, правознавців і філософів.

Керуючись вищезгаданими рішеннями міжнародних форумів та зазначеної постанови Президії НАН України, вчені академії спрямували свої зусилля на розробку наукових основ національної стратегії і методології збереження навколишнього середовища і сталого розвитку, системне дослідження процесів та змін у навколишньому середовищі під дією антропогенних факторів, їх прогнозування, комплексну оцінку, розробку наукових основ і принципів комплексного системного моніторингу навколишнього середовища, а також технічних і технологічних аспектів сталого розвитку.

Значна увага приділялась обґрунтуванню принципів функціонування біологічних резерватів як осередків гармонізації взаємодії людини в навколишньому середовищі. Виконувались дослідження з наукового обґрунтування подальшої

розбудови й вдосконалення національної мережі біосферних резерватів. За результатами цих досліджень в Секретаріат ЮНЕСКО подано наукові обґрунтування щодо створення Дунайського біосферного резервату ЮНЕСКО, а також міжнародних польсько-словацько-українського резервату ЮНЕСКО «Східні Карпати» та румуно-українського біосферного резервату ЮНЕСКО «Дельта Дунаю». Секретаріат ЮНЕСКО в грудні 1998 року своїм рішенням створив зазначені біосферні резервати.

Було подано також відповідні матеріали щодо біосферного заповідника «Асканія-Нова» та розширеного Чорноморського біосферного заповідника для їх перереєстрації як міжнародних резерватів під егідою ЮНЕСКО.

Значна увага приділяється розробці регіональних аспектів зазначеної проблеми. Перші результати цієї роботи було обговорено на засіданні Президії НАН України в червні 1998 року. З науковою доповіддю «Про наукові основи підходів щодо обґрунтування критеріїв та показників сталого розвитку різних ландшафтно-кліматичних регіонів України» виступив директор Інституту проблем природокористування та екології НАН України чл.-кор. НАН України А.Г. Шапар. У постанові з цього питання (Постанова Президії НАН України від 24.06.98 р. № 222 «Про наукові основи підходів щодо обґрунтування критеріїв та показників сталого розвитку різних ландшафтно-кліматичних регіонів України») дана позитивна оцінка отриманих інститутом наукових результатів з даної проблеми, а також схвалено розроблені ним Методичні основи вибору та обґрунтування критеріїв і показників сталого розвитку різних ландшафтних регіонів України. У методичних рекомендаціях, зокрема, наведена система основних показників, що характеризують процеси соціального розвитку території і стан на-

вколишнього природного середовища. Вони можуть бути застосовані в процесі оцінки соціальних наслідків як при моделюванні різних сценаріїв переходу до екологічного розвитку, так і при оцінці існуючої ситуації або прогнозуванні її змін у зв'язку з реалізацією масштабних регіональних проектів.

У своїй практичній роботі щодо подальшої розбудови наукових досліджень з проблем збереження навколишнього середовища та сталого соціально-економічного розвитку України вчені керуються також рішеннями Всесвітньої конференції по науці для XXI сторіччя: нові зобов'язання. Конференція відбулася під егідою ЮНЕСКО в Будапешті 26 червня – 1 липня 1999 року [5]. В її Декларації про науку та використання наукових знань підкреслено, що наше спільне майбуття нерозривно пов'язане зі збереженням глобальних природних систем життєзабезпечення та підтриманням усіх форм життя. Наука в цьому контексті покликана сприяти більш глибокому розумінню зростаючої складності взаємозв'язків суспільства в навколишньому середовищі. Вона повинна орієнтуватися на створення чистих та безпечних процесів суспільного виробництва, підвищення ефективності використання ресурсів і виробництво екологічно безпечної продукції.

У плані міжнародного співробітництва згідно з рішеннями Севільської конференції ЮНЕСКО (березень 1995 р.) та 17-й сесії Міжнародної координаційної ради з програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» (березень 2002 р.) [6] зусилля вчених спрямовувались на подальшу розбудову національної мережі біосферних резерватів у транскордонних регіонах. Зокрема, МАБ ЮНЕСКО схвалено пропозиції України щодо створення Шацького біосферного резервату ЮНЕСКО.

У світлі рішень Спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН (червень 1997 р.) [3]

в березні 2002 року Президія НАН України розглянула питання «Про Наукову раду НАН України з проблем навколишнього середовища і сталого розвитку», а також «Про Національний комітет України з програми ЮНЕСКО «Людина та біосфера». У постанові з першого питання (Постанова від 27.03.2002 р. № 71) наголошено, що у вересні 2002 року в Йоганнесбурзі відбудеться зустріч на вищому рівні з питань сталого розвитку, на якій будуть розглянуті досягнення за 10 років, що минули з часу конференції в Ріо-де-Жанейро, визначені ключові питання політики та пріоритетні завдання, а також наступні заходи у вирішенні проблем збереження навколишнього середовища і сталого розвитку. Розв'язання цих питань потребує об'єднання зусиль учених практично всіх галузей знань, а також суттєвого зміцнення науково-методичного керівництва та координації досліджень з проблеми. Враховуючи ці завдання, Президія НАН України затвердила пріоритетні напрями діяльності Наукової ради НАН України з проблем навколишнього середовища і сталого розвитку, її уточнену структуру та персональний склад.

Стосовно другого питання в Постанові Президії НАН України від 27.03.2002 р. № 72 підкреслено, що в рішеннях 31-ї сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО (жовтень 2001 р.) відзначено, що тема сталого розвитку, проголошена Конференцією ООН в Ріо-де-Жанейро (червень 1992 р.) повинна стати органічною частиною діяльності ЮНЕСКО. Відповідно до цього затверджені основні наукові проблеми, на яких Національний комітет України з програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» повинен сконцентрувати свої зусилля і забезпечити науково-методичне керівництво та координацію відповідних наукових досліджень.

На засіданні Президії НАН України 24 травня 2002 р. було розглянуто пи-

тання «Про наукові засади Національної доповіді України про стан виконання положень «Порядку денного на XXI століття» в контексті «РІО+10». Відповідною постановою (від 24.05.2002 р. № 139) схвалено наукові засади Національної доповіді, визначено пріоритетні наукові напрями переходу України на принципи сталого розвитку в економічній, соціальній та екологічній сферах. При Науковій раді НАН України з проблем навколишнього середовища і сталого розвитку створено секцію «Наукові основи ноосферогенезу та гармонізації розвитку».

У червні 2003 року Президія НАН України заслухала та обговорила інформацію президента НАН України академіка НАН України Б.Е. Патона про засідання Ради національної безпеки і оборони України, що відбулося 6 червня 2003 року, з питання «Про стан виконання Указу Президента України «Про створення Дунайського біосферного заповідника» від 10 серпня 1998 року № 861 та перспективи будівництва судноплавного шляху р. Дунай – Чорне море», а також про Указ Президента України від 10.06.03 р. № 502/2003 із зазначеного питання. У відповідній постанові Президії НАН України від 11.06.2003 р. № 163 підкреслено, що Національною академією наук України були запропоновані свого часу конкретні пропозиції щодо відновлення судноплавства в українській частині дельти Дунаю. Йдеться передусім про використання реконструйованого з'єднаного каналу Усть-Дунайського морського торговельного порту як суднового ходу в транзитному сполученні р. Дунай – Чорне море, а також розробку обґрунтованих пропозицій щодо створення шлюзового глибоководного суднового ходу на материковій основі «Соломонове гирло – Жебріянська бухта» вище м. Вилкове, аналогічного побудованому в Румунії каналу Костанца – Чернаводе, з формуванням сучасного

портового господарства. Президія НАН України доручила, зокрема, Відділенню загальної біології НАН України разом з фахівцями Мінекоресурсів України та заінтересованих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування розробити і подати до Кабінету Міністрів України пропозиції щодо оптимізації меж Дунайського біосферного заповідника НАН України, а також взяти участь у розробці програми спостереження за станом його природних комплексів у зоні впливу глибоководного суднового ходу. З метою більш ефективної організації роботи з реалізації положень зазначеного Указу Президента України від 10.06.03 р. № 502/2003 створено при Президії НАН України робочу групу з проблем Дунайського біосферного заповідника та перспектив будівництва судноплавного шляху р. Дунай – Чорне море.

У жовтні 2005 р. Президія НАН України розглянула питання «Про Національний комітет України з програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» і прийняла відповідну постанову від 12.10.2005 р. № 213. Постановою, зокрема, затверджено поновлений склад Національного комітету та проект положення про нього, основні напрями наукових досліджень.

Враховуючи особливу важливість забезпечення подальшого економічного, соціального, науково-технічного та культурного розвитку України, а також забезпечення гарантії безпеки її населення, яке прагне жити і творити в гармонії з природою, Президія НАН України підтримала пропозицію провідних учених академії щодо розробки в ініціативному порядку проекту Концепції переходу України до сталого розвитку і прийняла розпорядження від 2 червня 2006 року № 355 «Про підготовку проекту Концепції переходу України до сталого розвитку», яким було створено відповідну робочу групу для її підготовки.

16 листопада 2006 року розроблений проект концепції винесено на розгляд спільного засідання Наукової ради НАН України з проблем навколишнього середовища і сталого розвитку та Національного комітету України з програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» за участю представників відповідних міністерств і відомств та громадських організацій.

Рішенням цього спільного засідання проект Концепції схвалено і рекомендовано після врахування висловлених пропозицій і зауважень подати до Верховної Ради та Кабінету Міністрів України для розгляду і затвердження у встановленому порядку. Також підтримана пропозиція про підготовку звернення до Кабінету Міністрів України стосовно розробки на основі затвердженої концепції Національної стратегії сталого розвитку та Національного плану дій щодо їх впровадження. Функції основного наукового розробника цих документів запропоновано покласти на Національну академію наук України.

13 грудня 2006 року доопрацьований проект Концепції переходу України до сталого розвитку подано до Верховної Ради і Кабінету Міністрів України для подальшого розгляду та затвердження. Однак рішення з цього питання ще не прийнято.

У вересні 2007 року Президія НАН України розглянула питання «Про наукові засади оптимального природокористування в Керченській протоці». У постанові з цього питання (від 12.09.2007 р. № 220) відзначено, що в умовах збільшеного антропогенного навантаження на прибережну зону Азово-Чорноморського басейну в стратегічно важливих для України районах, в тому числі у Керченській протоці та о. Коса Тузла, загострилися проблеми функціонування екосистеми та відбулися зміни її гідродинамічного режиму. Їх вивчення повинно базуватися

на математичному моделюванні й екологічному прогнозі на близьку та віддалену перспективу. Президія НАН України схвалила розроблену Морським гідрофізичним інститутом НАН України методичку комплексного моніторингу контролю за морськими екосистемами України і доручила інституту вести цілеспрямовану роботу з урядами України та Автономної Республіки Крим щодо фінансування у 2008 році моніторингових робіт у Керченській протоці. Однак цільове фінансування зазначених робіт відсутнє й інститут виконує їх в ініціативному порядку.

Керуючись рекомендаціями Всесвітнього саміту зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі (26 серпня – 4 вересня 2002 року) [4], установи НАН України поширили дослідження з розробки наукових основ національної стратегії і методології збереження навколишнього середовища і сталого розвитку, прогнозування та комплексної оцінки змін у навколишньому середовищі під дією антропогенних факторів. Значну увагу приділено розробці проблем забезпечення населення якісною питною водою; зведення до мінімуму утворення відходів та більш широкої утилізації вторинної сировини; раціонального використання корисних копалин, мінеральних ресурсів та металів. Особливу увагу приділено розробці нетрадиційних і відновлюваних джерел енергії та ефективних систем їх використання тощо.

Здійснювалось також наукове забезпечення реалізації заходів з формування національної екологічної мережі на 2001–2005 роки, Загальнодержавної програми поводження з токсичними відходами на період 2000–2005 років, Державної програми використання відходів виробництва і споживання на період до 2005 року, Державної програми сталого розвитку регіону видобування та первинної переробки уранової сировини, Державної програми запобігання і боротьби з підтопленням земель на 2005–2030 роки, Програми комплексного розвитку Українського Придунав'я на 2004 – 2010 роки.

Продовжувалась робота щодо забезпечення виконання Україною зобов'язань, передбачених Рамковою конвенцією ООН про зміну клімату та Кіотським протоколом до неї, ратифікованого Верховною Радою України 4 лютого 2004 року, Державної програми радіаційного і соціального захисту населення м. Жовті Води на 2003–2012 роки тощо.

На основі узагальнення результатів досліджень з відомчої теми «Узагальнення та систематизація результатів досліджень, отриманих в НАН України з ряду пріоритетних міждисциплінарних наукових напрямів» (2005–2009 рр.) Центром досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України підготовлено і в січні 2009 року подано керівництву Президії НАН України доповідну записку «Про діяльність НАН України з вирішення проблем збереження навколишнього середовища і сталого розвитку України», в якій, зокрема, обґрунтована доцільність розробки Академічної цільової програми з проблем збереження навколишнього середовища, раціонального природокористування і сталого розвитку терміном на три або п'ять років. Більш ґрунтовно це питання викладено у праці [7].

24 червня 2009 року Президія НАН України розглянула питання «Про підготовку проекту концепції Цільової комплексної міждисциплінарної програми наукових досліджень НАН України з проблем сталого розвитку, раціонального природокористування та збереження навколишнього середовища». Відповідною постановою (від 24.06.2009 р. № 188) затверджено склад робочої групи з провідних вчених НАН України, якій доручено підготувати та подати на розгляд

Президії НАН України проект зазначеної концепції.

3 лютого 2010 року Президія НАН України розпорядженням № 31 «Про затвердження концепції Цільової комплексної міждисциплінарної програми наукових досліджень НАН України з проблем сталого розвитку, раціонального природокористування та збереження навколишнього середовища» затвердила концепцію і склад Наукової ради зазначеної програми. Її координатором призначено першого віце-президента НАН України академіка НАН України А.П. Шпака, а керівником – директора Інституту біоорганічної хімії та нафтохімії НАН України академіка НАН України В.П. Кухаря.

Науковій раді програми доручено забезпечити проведення у місячний термін після розподілу бюджетного фінансування НАН України на 2010 рік конкурсу наукових проектів та подати на затвердження Президії НАН України проект вказаної Цільової програми. 10 червня 2010 року розпорядженням № 333 «Про оголошення конкурсу за Цільовою комплексною міждисциплінарною програмою наукових досліджень НАН України з проблем сталого розвитку, раціонального природокористування та збереження навколишнього середовища» Президія НАН України оголосила конкурс наукових проектів за зазначеною програмою на 2010 рік.

Науковій раді зазначеної програми доручено здійснити необхідні організаційні заходи щодо проведення у місячний термін конкурсу наукових проектів за програмою та подати для затвердження Президією НАН України проект програми із визначення завдань та обсягів їх фінансування на 2010 рік.

Установам НАН України доручено у двотижневий термін подати на розгляд Наукової ради програми запити на фінансування відповідних наукових про-

ектів, а також рекомендовано сприяти активній участі в наукових проектах програми молодих учених – докторів та кандидатів наук.

Конкурс проектів за програмою у визначені терміни було успішно проведено і розпорядженням Президії НАН України від 16.07. 2010 року № 436 «Про затвердження переліку наукових проектів Цільової комплексної міждисциплінарної програми наукових досліджень НАН України з проблем сталого розвитку, раціонального природокористування та збереження навколишнього середовища» затверджено перелік наукових проектів цієї програми, що будуть виконуватись у 2010 році; керівнику програми академіку НАН України В.П. Кухарю доручено укласти з виконавцями наукових проектів договори про виконання робіт за цими проектами, забезпечити контроль за їх виконанням та до 31.12.10 р. подати до Президії НАН України звіт про виконання відповідних завдань Програми у 2010 році.

Розпорядженням Президії НАН України від 28.07.10 р. № 463 «Про внесення змін до розпорядження Президії НАН України від 16.07.10 р. № 436» внесені зміни до додатку розпорядження Президії НАН України від 16.07.10 р. № 436, в якому вказано перелік проектів, їх керівників, організації-виконавці та співвиконавці, а також обсяги фінансування.

Згідно з розподілом обов'язків членів Президії НАН України Постановою Президії НАН України від 07.07.2010 р. № 216 «Про призначення голови Наукової ради НАН України з проблем навколишнього середовища і сталого розвитку та Національного комітету України з програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» обов'язки голови Наукової ради та Національного комітету покладено на першого віце-президента НАН України.

На завершення зазначимо, що одним з важливих напрямків діяльності учених

НАН України вже протягом чверті століття була і залишається робота щодо організації і проведення наукових досліджень з вирішення проблем, пов'язаних з ліквідацією наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. Однак цей аспект діяльності НАН України потребує окремого аналізу і в даному дослідженні не розглядається.

Таким чином, проведений аналіз ряду інформаційних матеріалів, рішень міжнародних форумів, Президії НАН України, Наукової ради НАН України з проблем навколишнього середовища і сталого розвитку та Національного комітету України з програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» в період, що розглядається, дозволяє зробити такі висновки:

1. З розпадом в 1991 році СРСР і набуттям Україною незалежності суттєво змінилися економічні й політичні умови існування України як самостійної держави. Економічна криза, в якій в результаті опинилась Україна, внесла свої корективи і в діяльність учених. Різке скорочення бюджетного фінансування, а також фінансових надходжень за рахунок госпдоговорів викликало суттєві зміни і в діяльності установ НАН України, зокрема з вирішення міждисциплінарної проблеми збереження навколишнього середовища, раціонального природокористування та сталого розвитку України. Зменшилась кількість досліджень, особливо в середині 90-х років ХХ століття, знизилась їх координація і контроль за їх виконанням з боку Наукової ради з даного напрямку, оскільки припинилась перш за все робота з формування комплексних планів науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт з проблеми раціонального природоко-

ристування та збереження навколишнього середовища України на певний період часу.

2. На початку ХХІ століття, як свідчать дані, наведені у праці [7], установи НАН України починають приділяти більшу увагу розвитку наукових досліджень з цієї проблеми. Зростають щорічно як кількість виконуваних науково-дослідних тем, так і обсяги їх фінансування. Разом з тим ці дослідження не можна вважати достатньо скоординованими, бо Наукова рада практично не бере участі в їх формуванні.
3. З метою усунення зазначеного в п. 2 недоліку щодо зниження координації досліджень з боку Наукової ради НАН України з проблем навколишнього середовища і сталого розвитку, а також більш раціонального використання фінансових і матеріально-технічних ресурсів у праці [7] обґрунтовано доцільність розробки академічної Цільової програми з проблем збереження навколишнього середовища, раціонального природокористування і сталого розвитку терміном на три або п'ять років.
4. Необхідно особливо відзначити той позитивний факт, що з червня 2009 року Президією НАН України розпочато роботу з підготовки проекту концепції Цільової комплексної міждисциплінарної програми наукових досліджень НАН України з проблем сталого розвитку, раціонального природокористування та збереження навколишнього середовища. У лютому 2010 р. затверджено концепцію зазначеної Цільової програми і склад її Наукової ради. Проведе-

но конкурс наукових проєктів і в липні 2010 року затверджено перелік наукових проєктів програми на 2010 р.

5. За роки незалежності простежується зниження активності в діяльності Наукової ради НАН України з проблем навколишнього середовища і сталого розвитку як в плані розгляду актуальних для України природоохоронних питань, так і в плані регулярності проведення засідань, а також підготовки пропозицій і рекомендацій для державних органів, зацікавлених міністерств і відомств.

У зв'язку з недостатнім фінансуванням НАН України практично не проводяться виїзні засідання Наукової ради в крупних промислових центрах з великим техногенним навантаженням на навколишнє середовище. У той же час необхідно відзначити активізацію діяльності Національного комітету України з програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» з підготовки пропозицій щодо створення біосферних та транскордонних біосферних заповідників і національних парків.

1. Наше общее будущее: Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР) / Пер. с англ., под ред. и с послеслов. С.А. Евтеева и Р.А. Перелета. – М.: Прогресс, 1989. – 376 с.
2. Програма дій «Порядок денний на ХХІ століття» / Пер. з англ. ВГО «Україна. Порядок денний на ХХІ століття». – К.: Інтелсфера, 2000. – 360 с.
3. Програма дій з подальшого впровадження «Порядку денного на ХХІ століття» / Пер. з англ. ВГО «Україна. Порядок денний на ХХІ століття». – К.: Інтелсфера, 2000. – 58 с.
4. Декларація та план виконання рішень Всесвітньої зустрічі на вищому рівні зі сталого розвитку 26 серпня – 4 вересня 2002 року. Йоганнесбург, Південна Африка / Пер. з англ. в рамках програми «Муніципальна програма сталого розвитку України». – К.: ПРООН, 2004. – 73 с.
5. Всемирная конференция по науке. Наука для ХХІ века: новые обязательства (26 июня - 1 июля 1999 г., Будапешт, Венгрия)/ЮНЕСКО, Париж. – М.: ООО «Издательский дом МАГИСТЕР-ПРЕСС», 2000. – 56 с.
6. Проблеми сталого розвитку України: Збірник наукових доповідей / Наук. ред. канд. екон. наук В.В. Волошин. – К.: БМТ, 2001. – 423 с.
7. Грачев О.О., Етоков В.І. Про участь НАН України в розробці наукових основ сталого розвитку України / О.О.Грачев, В.І.Етоков // Наука та наукознавство. – 2009. – № 1. – С. 57 – 73.

Одержано 19.04.2012

О.А. Грачев, В.И. Етоков, В.И. Етокова, Т.А. Кухтенко

О деятельности НАН Украины в области сохранения окружающей среды и устойчивого развития Украины в годы независимости (исторический аспект)

Приведены основные направления научно-организационной и научной деятельности НАН Украины по проблемам сохранения окружающей среды и устойчивого развития Украины, осуществляемые в годы независимости государства в свете решений международных форумов в 90-х годах XX и в начале XXI столетий по данной проблеме.